

MAHTUMKULU'NUN KANON YOLCULUĞU

Mehmet Surur ÇELEPİ*

Öz

Milletlerin inşa ve teşkilatlanma süreçlerinde sanatçılar, mütefekkirler, bilim insanları, din adamları, askerler ve toplumsal bellekte karşılığı olan birtakım insanlar alanlarıyla ilintili işlevler yüklenirler. 1991 yılında bağımsız olan Türkmenistan'da, 18. yüzyıldan bağımsızlık tarihine kadarki süreçte kurulmaya çalışılan Türkmen birliğinin fikir inşasını sağlayan baş mütefekkir Mahtumkulu'dur. Doğumunun 300. yıldönümü olması nedeniyle 2024 yılı kurum ve kuruluşlar tarafından Türk dünyasında Mahtumkulu yılı olarak ilan edilmiştir. Mahtumkulu'nun Türkmen dili ve edebiyatı için önemi ve Türkmen birliğinin inşa sürecinde yüklediği işlevler birçok araştırmanın konusu olmuştur. Bu çalışmada ise Mahtumkulu'nun Türkmenler için kanon olarak kabul edilip edilemeyeceği ve kanonlaşma süreci incelenecektir.

Kanon kavramı ilk anlamıyla teknik çizim ve yapı işlerindeki bir terim olarak ölçü, sırtık, cetvel anlamlarında kullanılmıştır. İlerleyen süreçlerde kilise tarafından dinî bir anlam kazanarak ilahî mesajların ve kitapların bütünü anlamlarında kullanılır. Her iki anlam alanında da değişmezlik, kıstaslık, ölçü gibi kavramlar belirginleşir. Zamanla dinî hüviyetini kaybeden kelime güzel sanatlarda, özellikle edebiyatta örnek/model olan ve kural/norm belirleyen anlamlarına sahip bir terime dönüşür.

Türk kültür tarihinde ve edebiyatında kanon sayılabilecek birçok sanatçıdan, mütefekkirden bahsedilebilir. Genelde Türk dünyasının, özeldense Türkmenlerin abide şahsiyetlerinden biri olan Mahtumkulu da yaşadığı dönemde yüklediği işlevler ve bireylerin kendilerini evrende konumlandırmalarında izlemeleri gereken yol haritasını yaygınlaştırmaya çalışmasından dolayı çağlar üstü ufka sahip bir kanondur.

Kanonlaşma sürecinde hem belirleyiciler ve kıstasları hem de kanonlaşma için uygun zeminin olması gerekir. Kanonlaşma için ortak deneyimin, tarihsel sürekliliğin, kültürel belleğin ve kadrolaşmanın mutlak zorunluluk olduğunu belirtmek gerekir. Bu süreçler, en iyi modeli/örneği/normu öne çıkardığında kanonlaşma süreci başlar. Bu süreci Mahtumkulu özelinde incelediğimizde, Türkmenistan'ın 18. yüzyılda içinde bulunduğu kaotik durum, yeni bir doğuşun başlayacak olması ve kanon seçiminde işaret edilen belirleyicilerin de üzerinden üç asır geçmiş bir mütefekkirin kanon olarak belirlenmesinde hem fikir olması, Mahtumkulu'nun tefekkür ve tezekkür aşamalarındaki süreci ve yüklediği işlevler hem edebî çevrelerin hem siyasetin hem de halkın onu kanon olarak kabul etmelerinde fikir birliğine sahip olduklarını gösterir.

Anahtar Kelimeler: Kanon, Edebiyat, Edebiyatta Kanon, Mahtumkulu, Türkmen Birliği

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli /Türkiye
msururcelepi@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0353-3876

MAHTUMKULU'S CANON JOURNEY

Abstract

In the construction and organization processes of nations, artists, thinkers, scientists, clergy, soldiers and some people who have a counterpart in social memory undertake functions related to their fields. Mahtumkulu is the chief thinker who helped build the ideas of the Turkmen unity that was tried to be established in Turkmenistan, which became independent in 1991, from the 18th century until the date of independence. Since it is the 300th anniversary of his birth, the year 2024 has been declared as the Mahtumkulu Year in the Turkish world by institutions and organizations. The importance of Mahtumkulu for Turkmen language and literature and the functions it played in the process of building the Turkmen unity have been the subject of many researches. In this study, whether Mahtumkulu can be accepted as a canon for Turkmens and the canonization process will be examined.

The concept of canon was first used as a term in technical drawing and construction works, meaning measure, pole, ruler. In the following periods, it gained a religious meaning by the church and is used to mean the whole of divine messages and books. In both fields of meaning, concepts such as constancy, criterion, and measure become evident. Over time, the word loses its religious identity and turns into a term with the meaning of being an example/model and determining a rule/norm in fine arts, especially in literature.

Many artists and thinkers who can be considered canon in Turkish cultural history and literature can be mentioned. Mahtumkulu, who is one of the monumental figures of the Turkish world in general and the Turkmens in particular, is a canon with a timeless horizon due to the functions he assumed during his time and his attempt to popularize the road map that individuals should follow in positioning themselves in the universe.

In the canonization process, there must be both determinants and criteria and a suitable basis for canonization. It should be noted that common experience, historical continuity, cultural memory and staffing are an absolute necessity for canonization. When these processes highlight the best model/example/norm, the canonization process begins. When we examine this process specifically in Mahtumkulu, the chaotic situation that Turkmenistan was in in the 18th century, the fact that a new birth was about to begin, and the fact that the determinants indicated in the canon selection agreed on the determination of a thinker three centuries later as canon, Mahtumkulu's process in the stages of contemplation and contemplation. and the functions it undertakes show that both literary circles, politics and the public have a consensus in accepting it as canon.

Keywords: Canon, Literature, Canon in Literature, Mahtumkulu, Turkmen Union

Giriş

Mahtumkulu'nun doğumunun 300. yılı olmasından dolayı 2024 yılı, Türk dünyasının birçok bölgesinde Mahtumkulu yılı olarak ilan edilmiştir. Bu anlamlı yıl içerisinde başta Türkmenistan ve Türkiye olmak üzere, Türk Dünyasının birçok bölgesinde bilimsel etkinliklerle Mahtumkulu'nun anılması planlanmaktadır.

Türkmen dili, edebiyatı ve devlet teşkilatı için simge bir değeri olan Mahtumkulu ve divanı hakkında bugüne kadar birçok bilimsel çalışma yapıldı. Bu çalışmalarda Mahtumkulu'nun Türkmen dili ve edebiyatı için önemi ve Türkmen birliğinin inşa sürecinde yüklendiği işlevler çeşitli yönleriyle incelendi. Bu çalışmalar bir mütefekkir olan Mahtumkulu'nun kendi dönemi için, sonrasında üç asır için, günümüz için ve gelecek için bir fırsat olduğunu ortaya koydu. Günümüzde bireylerin ve bireylerden müteşekkil toplumların içerisinde buldukları çıkmazlara birçok çözüm önerisi getirilmektedir. Genelde bütün dünya insanları, özelde ise Türkmenistan halkı, Mahtumkulu'nun tefekkür dünyasını bir çözüm önerisi ve fırsat olarak görüp değerlendirmelidir. Dünya medeniyet tarihinde, bu şekilde ufka sahip olan bireyler veya sanat eserleri bir "örnek model" olduklarından kanon olarak kabul görürler. J. Assmann, her dönemin kendi kanonunun olduğunu belirtir (2015:130). Bu yazının hareket noktası da çağları aşan bir ufka sahip olan Mahtumkulu'nun hem geçmiş hem günümüz hem de gelecek için bir fırsat olmasından hareketle bir kanon sayılıp sayılmayacağıdır.

Makalede öncelikle kanon kavramı ve kavramın anlam alanı incelenecek ve edebiyatta kanon tartışmalarına değinilecektir. Ardından bu tartışmalar ve kıstaslar çerçevesinde Mahtumkulu'nun kanonlaşma süreci incelenecektir.

1. Kanon Kavramı ve Semiyosferi

Kanon kavramı ve ondan türeyen kanonik, kanonikleşme, kanonlaşma gibi kelimeler, Batı dünyasında yüzyıllardır tartışılırken, Türk akademisinde ve edebiyatında yenice tartışma konusu olmuştur. Bazı yeni kavramların Türk edebiyatında ve biliminde kullanılırken ortaya çıkan anlam karmaşaları kanon kavramı için de yaşanmıştır. Bu karmaşa Türkçe sözlüklere de yansımıştır. İlk olarak 1983 yılındaki Türkçe Sözlükte "kanon" kelimesine yer verilmiştir. Söz konusu tanım, kanon kavramının ve semiyosferinin (Çelepi 2023) pek de anlaşılmadığını göstermektedir. İlgili maddede "kanon" kelimesinin Yunanca kaynaklı olduğu belirtilmiş, "Belirgin aralıklarla ilerleyen iki ya da daha çok sesin öykülenmesiyle oluşan bütün" şeklinde bir tanım verilmiş ve bunun bir müzik terimi olduğuna dikkat çekilmiştir. Daha sonra kanon kelimesinin 2005 yılındaki Türkçe Sözlükteki tanımı ve kelimenin menşei biraz değişir. Kelimenin Fransızca "canon"dan geçtiği ve "eşit aralıklarla ilerleyen ancak birlikte değil, art arda duyulan iki veya daha çok sesin birbirini sürekli taklit etmesiyle oluşan bütün" (2005: 1062) şeklindeki müzik terimi olduğu belirtilmiştir. Elektronik ortamdaki Türkçe Sözlükte ise kavrama yer verilmiş ama yine tanım değişerek "Herhangi bir konuda otoritelerinin belirlediği seçimler bütünü" şeklinde bir tanım yapılmış ama hangi alanın terimi olduğuna dair bilgi paylaşılmamıştır. Kanon kavramı, kurumun Felsefe Terimleri Sözlüğünde ise "Belli bir alanda geçerli olan kural ve ilkelerin toplamı" şeklinde tanımlanır (URL-1). İlhan Ayverdi'nin hazırladığı *Misalli Büyük Türkçe Sözlükte* de kelimenin Fransızca "canon" dan geçtiği ve bir müzik terimi olarak "Bir önceki nağmenin tam olarak tekrarlanması suretiyle meydana gelen çok sesli müzik eseri" tanımı yapılır (2008: 1574). Kurum sözlüğünün yanı sıra Ahmet Cevizci Kanon kelimesini *Felsefe Terimleri Sözlüğü*nde inceler. Kelimenin İng. "Canon", Fr. "Canan", Alm. "Kanon" olduğunu bildirir ve "Mantıksal ve bilimsel yöntemlerin kendisine tabi olmak durumunda olduğu temel ve önemli bir kural, ilke ya da ölçüt. Belli bir alanda geçerliliği olan kural ve ilkeler toplamı. Normatif bilimlerde, temele konacak, ölçü alınacak norm, izlenecek model ya da pratik kural" tanımlarına yer verir (2005: 968). Genel itibarıyla sözlüklerde kanon için bütün, seçimler bütünü, ilke toplamı, kural, ölçü, ölçüler toplamı gibi anahtar kelimelerin kullanıldığı dikkatlerden kaçmamalıdır.

Türkçe Sözlüklerde kanon için kullanılan anahtar kelimeler, Batı literatüründen bize geçen kavramın, söz konusu literatürde de benzer kodlamalara sahip olduğunun ipucudur. Öncelikle araştırmacıların "kanon" kelimesine kaynak olarak Sami dillerini gösterdiklerini belirtmek gerekir. Buradan Yunancaya ve diğer

dillere geçtiği görüşü hakimdir. Kanon Yunan kültürüne dışardan giren bir nesneye verilen isimdir. Kanon, “kann” (boru) kelimesi ile bağlantılıdır. Bu da İbranicedeki “qaneh”, Aramicedeki “qanja”, Asurcadaki “qanu” ve en nihayet Sümercedeki “gin” kelimelerine kadar gider. Kanon, inşaat sanatının bir aracıdır ve “düz sıruk, sopa, cetvel” anlamına gelir (Assmann, 2015: 116).

1.1. Kanonun Anlam Gelişimi ve Değişimi

Kanon kelimesi ilk ve temel anlamıyla inşaatlarda kullanılan düz sıruk, sopa, cetvel gibi anlamlara gelse de literatürde mecazi kullanımları en yoğun olan kelimelerdendir. İlk başlarda kanon kelimesi heykel sanatı, ağaç işleri ve yapı tekniklerinde kullanılan “düz bir nesne” ya da “ölçü” (marangoz cetveli) anlamına geliyordu. Carlo Ginzburg, “Kelimelerin devamlılığı anlamların devamlılığını garanti etmez.” cümlesini tam da “kanon” için söylemiş gibidir. Kanon, zamanla çeşitli anlamlar kazanmış ama asıl anlam merkezden uzaklaştırılmamıştır (Anar, 2013: 42). Bu yüzden ilk başlarda Kanon, daha çok Hz. Musa’ya ait yasa, ruhani meclise ait karar veya tekâmül sürecinde erginlenme ilkesi olarak kavrandı. Fakat anlamı sürekli değişti. J. Assmann, oluşan bu çok anlamlılığın dört grupta toplanabilen mecazi mecazi anlamlar ortaya çıkardığını belirtir. İlk anlam grubu olarak “ölçek/cetvel/ölçüt”ü; ikinci anlam grubu olarak “örnek/model”i; üçüncü anlam grubu olarak “kural/norm”u ve dördüncü anlam grubu olarak ise “tablo/liste” anlam grubunu belirler. Ölçek/cetvel/ölçüt mecazıyla kanon, bir parçanın ölçümlerinde bütünü ve bütünü ölçümlerinde en ufak parçanın boyutlarının göz önünde bulundurulmasına izin veren metrik sistemdir. Burada söz konusu olan güvenilir bilgilerin, sağladığı ölçekler bulmak, doğru ile yanlış, gerçek bilgiyle yanılsamayı ayırt edebilmek için ölçütler oluşturmaktır. Euripides için “kanon” ahlaki anlamda, “doğru” ile “eğri” arasındaki farkın (yani ahlaken doğru ve yanlışın) ölçütüdür. Burada “cetvel” anlamı ile somut bağlantı açık olarak ortaya çıkmaktadır. Kanon kavramının insanlara ya da belli insan tiplerine “ölçek” olarak, yani doğru tutum örneği olarak kullanılmasına ilk kez Aristoteles etiğinde rastlanır. Burada “davranış kanonu” olarak “mantıklı” ifadesi kullanılır (2015: 116-119). Doğru ölçü insan bedenine de uyarlanmaya başlar. Örneğin Yunan heykeltıraş Polykleitos M.Ö. 5. yüzyılın ortalarına doğru bedenin kusursuz orantılarla anlatılabilen güzelliği üzerine, Kanon isimli bir metin yazmıştır. Bu metinde insan vücudunun ideal oranının ölçülerini (altın oranı) belirlemeye çalışmıştır. Bu ölçüyü görünür kılmak amacıyla da ideal ölçüleri somutlaştıran, daha sonra kanon ismiyle şöhret kazanacak olan bir heykel yapmıştır (Anar, 2013: 43).

J. Assmann kanon kelimesinin yüklendiği ilk anlam grubu olarak ölçünün “kesinlik” bildirmesine ve değiştirilmez olmasına atıf yapar. İnşaatteki işlemlerindeki cetvel, sıruk, metre gibi kavramlar bu “kesinlik” düşüncesinin sağlayıcısıdır. Birinci anlam grubundaki somutluk sonraki anlam gruplarında soyutlaşır. Ama bu soyutlaşma süreci her anlam grubunda farklılıklar içerir. Örneğin ölçü düşüncesi ile oluşan ve somutluk kesinlik bildiren ölçek ve cetvel ikinci anlam grubu olan örnek/modelde biraz soyutlaşarak kural anlamında kullanılır. Her kuralcı estetik, mükemmelliğin nesneleşmesi olarak “büyük” eserleri merkeze alır. Bu yüzden kanon, “parmakla gösterilen”dir (2015: 119).

J. Assman’ın ikinci anlam grubu olarak belirlediği “örnek-model” anlamı bugün kanon için en fazla kullanılan anlamdır. Örnek-model olma durumu, kanon olan unsurun en kristalize edilmiş, kusursuz model olma özelliğini barındırır. Bu bağlamda müzikte, edebiyatta, resimde, heykeltıraşlıkta en mükemmel eser, örnek-model olarak kanon kabul edilir. Bu çerçevede kanon, uzun deneyim ya da uzun süreli kullanımın sonucu olarak herhangi bir alanda örnek olarak belirlenen metodik ölçüttür (Atakay, 2004: 70).

J. Assmann’ın üçüncü anlam grubu olarak belirlediği kural-norm anlamları, aslında bir önceki anlam grubu olan örnek/model ile yakından ilgilidir ve birbirini tamamlama özelliği barındırır. Kural/norm anlamı sadece, örnek/model karşısında küçük bir soyutlama girişimidir. Örnek normu görülebilir kılar, norm ise kurallar ve yasalara bağlıdır (Assmann, 2015: 119). Söz konusu kural ve normlar bir yaptırım içerir. Örnek modelden sonra gelen kural ve norm anlamı, süregelen olarak örnek/modelden sonra üretilenin bir kurallar silsilesine bağlı olmasını gerektirir.

J. Assmann’ın dördüncü anlam grubu olarak belirlediği tablo veya liste anlamıdır. Burada belirli kuralların, normların, değişmez olanların biraradılığıyla oluşan listeden veya tablodan bahsetmek mümkündür. Kelimenin ilk başlarda Musa peygamberin yasası ya da ruhani meclise ait karar veya tekâmül sürecinde erginlenme ilkesi olarak ruhani meclisin bir kararı veya yaşama ve inanca dair konularda yol

gösterici ilke olarak kavrandığını belirtmiştik. Kiliselerin de içinde bulunduğu çeşitli tartışmalardan sonra kutsal buyurucu nitelikteki sabit bir liste ortaya çıktı. Bu listeye kanon adı verildi. “Liste haline getirilebilen öğeler” şeklinde dile getirebileceğimiz tablo/liste kavramı ortaya çıktı. Tablo/liste ise Roma imparatorluğu döneminde kanon kavramı astronomların, zaman hesabına ve kronografların tarih yazımına güvenli bir temel vermek için düzenledikleri tablolar için kullanılır oldu (Assmann, 2015: 120).

Anlaşıldığı kadarıyla kanon kelimesinin hem kelime anlamı hem de imgesel anlamı vardır. Kelime anlamı ile cetvel, ölçek ve metreyi karşılar. Kanon kelimesinin imgesel anlamındaki ölçüğün soyut ve somut olmak üzere iki anlam alanı vardır. Kanon kelimesinin imgesel ve soyut anlamı ölçüte, ilkeye, norma, kurala denk gelir. Kanon kelimesinin imgesel ve somut anlamı ise örneğe ve tabloya denk gelir (Assmann, 2015: 122):

Süregelen tartışmalar, kanonun neyi içerdiği veya neyi dışladığı üzerinde yoğunlaşır. Kelimenin ilk ve somut anlamı ve hatta tüm metaforik kullanımlarının temelinde somut nesne olarak inşaat kanonu (düz sopa, sırik, cetvel) bulunmaktadır. Demek ki kanon, öncelikle bir araçtır, belli bir amaca hizmet eder, yol gösterir. Mecazi anlamda ise kurallara uygun davranış biçimini belirler. Kanon, sadece olanı değil olması gerekeni de gösteren bir normatif (kural koyucu) araçtır (Assmann, 2015: 121). Bu anlamından hareketle Musa’dan kalma tartışmalar genelde din eksenli ilerler ve kilise de tartışmaya dâhil olur. Kilise, kavramı hiç kullanmadan üzerinde iki asır düşünür ve tartışır. Bu düşüncenin temelinde herkesin tereddütsüz içselleştirebileceği, doğruluk özelliğinde tartışma olmayan bir kutsal kitap literatürünün kıstaslarının nasıl olacağı problemi gizlidir (Anar, 2013: 48). Bir dinde veya kutsal metinde olması gereken “değişmezlik” ilkesi, bir güven verir ve herkese aynı normlar oluşturur. Bu yüzden kanon uzun bir zaman “kutsal metin”lerle eş kulvarda anlamlandırılmıştır. Bu çerçevede de insanlık tarihinde birbirinden bağımsız iki kanon oluşumu vardır. İlki Tevrat ve Budizm’in Tripithaka’sı; ikincisi tüm diğerleridir. Yani Batı’da Yunan klasiklerinin İskenderiye’de kanonlaştırılması, Hristiyanların İncil’i, Kuran, ya da bazı mistik hareketlerin metinlerinin kanonlaştırılması hep din temelinden yola çıkar (Assmann, 2015: 103).

Kanon, “değişmezlik” ilkesiyle algılandysa sözcüğün gelenek ve öteden beri süregelen ile ilişkisinin temelinde dinin referans olduğunu söyleyebiliriz. Ama onaltıncı yüzyıldan itibaren seküler kullanımları da başlar. Ferman, kural, kanun, temel ilke, aforizma, bir konunun sistematik ve bilimsel sunuluşuna ilişkin prosedür, konunun otoritelerinin belirlediği kıstas ve kriterlere ilişkin yargılar anlamına gelen kanon sözcüğü, bir yandan da dine ilişkin kullanımını sürdürmüş ve Kilise’nin özgün kabul ettiği İncil metinleriyle, gene Kilise’nin Azizler arasına kabul ettiği yeni isimlerin eklenmesiyle oluşan kutsal metin ve kişilerin listesi olmuştur (Parla, 2004: 51). Böylelikle kanon artık bir cetvel ya da metre değil, kutsal eserler ya da yüksek bağlayıcılık karakteri olan normlardır. Kanon, hem kesin otorite ve bağımlılık anlamında “kutsal” hem de “hiçbir şey eklenemez, hiçbir şey çıkarılamaz ve hiçbir şey değiştirilemez” olarak dokunulmazlığa sahip, kutsal bir geleneksel varlıktır (Assmann, 2015:124-127).

Çok anlamlılığın ve mecaz anlam kurabilme yetisinin sonucu olarak artık kanonun birden fazla anlamı olduğu aşikârdır: 1. Kiliseye ait yasa veya yasalar 2. Seküler yasalar veya kurallar 3. Kiliseden veya seküler düşünceden bağımsız olarak herhangi bir alandaki kurallar, kıstaslar, ilkeler 4. Kilise tarafından Kitab-ı Mukaddes’in parçası olarak kabul edilen eserlerin tümü. 5. Belirli sanatçılara ait olan sanat eserleri 6. Önem atfedilen ya da inşa özelliği olan yapıtlar, sanatçılar (Atakay, 2004: 70) kanonun belli başlı anlamlarıdır.

1.2. Edebiyatta Kanon

Kanon, semiyosferinin değişim ve gelişiminin sonucu olarak birçok alanda kullanılan bir kavrama dönüşmüştür. Çok anlamlılığın sağlayıcısı olan ölçü, liste, tablo, norm, kural, örnek, model, kutsiyet gibi kelimeler güzel sanatların da anlam alanlarında yer aldığından, kelime hem somut anlamından hem dinî anlamından uzaklaşarak güzel sanatlarda da kullanılmıştır. Heykeltıraşlıkta, müzikte ve nihayetinde edebiyatta yer bulan kanon kelimesi, kullanılmakla birlikte tartışma konusu da olmuştur. Özellikle edebiyat, tartışmaların en çok yaşandığı alan olarak belirginleşir. Tartışmaların yoğunlaştığı iki farklı nokta vardır. İlk noktada, bir sanat eseri olarak edebiyatta kanon nedir, neyi kapsar ve insan yarattığı için bir eseri kanon derecesine yükseltmek kimin inisiyatifindedir. Edebî tanımlama işine girildiğinde dahi, karmaşa başlamaktadır. Yabancı dildeki sözlüklerde bile kavramın edebî anlamlarına yer verilmesi yakın zamana rastlar. Kanonun edebî kullanımındaki karmaşadan dolayı ilk tanımlama girişimi Oxford English

Dictionary'nin 1972'deki basımında yapılır (Bingöl, 2015: 40). Bu tanımlama girişimi, edebiyatta kanonun artık yadsınamayacak bir alan olduğuna işaret eder.

İkinci nokta olarak, eserin yaratıcısı olan yazar, bir kanon sayılabilir mi? Bir edebî akımı başlatan yazar, bu akımın başlatıcısı olarak en iyi olduğunda ve norm belirleyen olduğunda, kanon sayılır mı? Örneğin klasisizmin dünyadaki temsilcilerinden Moliere veya Türk temsilcilerinden Şinasi kanon sayılmalı mı?

Edebiyattaki kanon tartışmaları, daha çok yazarı/sanatçısı belli eserler üzerinde yoğunlaşmıştır. Fakat anonim eserler durumu daha da belirsiz kıldığından tartışmalar derinleşmiştir. Edebiyat sadece yazarı belli olan metinlerin bütüncüllüğüyle oluşmaz. Kültürel bellekte önemli bir yeri olan destanlar, masallar, hikâyeler ve nazım ürünleri de birer edebî eserdirler. Bu yüzden bu eserlerin de kanon olup olmayacağı tartışma konusudur. Zira söz konusu eserlerin değişime açık olması, aktarımda ortaya çıkacak bireysel ve sosyal boyutun metni her defasında farklı şekillendirmesi, kanondaki “değişmezlik” kuralına uygun olmadığı için edebiyatta kanon daha çok yazarı belli olan eserler üzerinden ilerlemektedir. Bu tartışmalarda göz ardı edilen durum, bir eserin varyantlaşmasının çok olması, aynı zamanda o eserin (urformu bulunabilirse) gücünü gösterir. Zira halk edebiyatının bazı mahsulleri varyantlarıyla yaşarlar.

Güzel sanatların ve özelde edebiyatın, felsefenin ve klasik metinleri olan bazı alanların metinlerinin kanon olma süreçlerinden bahsedilmesi, teolojideki metin kanonuna göre çok farklı köklere sahiptir. Bunun arkasında yatan gerekçe “neyi örnek almalıyız” sorusuna cevap olan kanon kavramıdır (Assmann, 2015: 128). Edebiyatın kanonun ana fikri “metin kanonu”dur. Birer kutsal ve dinî bildirge olan semavi metin kanon fikri, insan yarattığı edebî kanon fikrine dönüştü. Dönüşümde yine kanonun somut ve temel anlamlarından, simgesel ve soyut anlamlara dönüşümü rahatlıkla izlenebilir. Bu çerçevede artık kanon dediğimizde kimsenin aklına cetvel, sırık; Musa'nın kitabı ve emirleri ya da kilisenin belirlediği seçkin ruhlar listesi gelmiyor. Bunun ötesinde kanon metni geliyor. Bir anlamda da en iyi örnek, kuralları ve normları oluşturan en iyi model anlamı geliyor. Buradan hareketle kanonun edebiyatta neye tekabül ettiği tartışmaları bu izlenimde olmalıdır.

Kanon, geçmişin birikimi ile gelecek arasında unutulma endişesine karşı köprü oluşturur. Bu durumu edebî esere uyarladığımızda edebî kanonun varlığı, edebiyatı geçmişten o ana kadar güçlü bir güzel sanat olarak kabul eden, bu sanat dalına ilişkin belirli bir birikimi olan ve bunu unutmak istemeyen toplumların iradesi ile ilgilidir. Söz konusu edebî eserler, toplumların hafızalardır ve bu hafızalardaki duygu, düşünce, hayal, istek ve arzular geleceğin yıkımına karşı birer direnç unsurudurlar. Bu bağlamda edebiyatta kanon, edebî eser üzerinden geçmişin yol haritalarını geleceği inşa ederken köprü olarak kullanmaktır (Anar, 2013: 58). Fakat burada da metinlerin mücadelesi devreye girer. Çünkü kökeninde dinsel bir sözcük olan kavram, var olmak için mücadele eden metinler arasındaki bir seçimdir. Bu seçim ister egemen toplumsal grupların, eğitim kurumlarının, eleştiri geleneklerinin yaptığı bir seçim olarak yorumlansın, ister kendilerini belli atasal figürler tarafından seçilmiş olarak hisseden daha sonra gelen yazarların yaptığı bir seçim olarak (Blomm, 2004: 81) düşünülün kanon her zaman hükmünü kabul edenler üzerinde iktidar sahibidir (Anar, 2013: 56).

Geçmişten günümüze kanon sayılan bir eseri, kimin/düşüncenin/yapının bu seviyeye çıkardığı tartışma konusudur. Bu durum kanon sayılan eserin beşerilik durumu ile yakından ilgilidir. Bu yüzden kanon olarak bir dinî metnin sahip olduğu yaptırım, kanonik bir yaptırımdır. Fakat heykeltıraşlıkta, edebiyatta durum bu şekilde değildir. Murat Belge'ye göre (2004:54) edebiyatta bir eseri üç merci kanon yapabilir. Birinci merci, edebiyat alanının yazarları, okuyucuları, öğreticileri, eleştirmenleri ve meraklılarıdır. İkinci merci siyaset insanları, politika yapımcılar, bir açıdan da devlet denen tüzel kişiliğin insanlarıdır. Ellerinde bulundurdukları güç ile siyasiler kendi ideolojileri doğrultusunda yazarları ve eserlerini kanonlaştırırlar. Üçüncü merci ise tartışmalı olarak halktır. Ama onun tamamı mıdır, yoksa yalnız okuyan kesimi mi, buna cevap vermek de kolay değildir. Halkın da “kanona kimin gireceğine karar verme “yetki” si yoktur. Ama etkileri nedeniyle ikinci grubu nasıl yok sayamazsak, başka hiçbir neden olmasa bile sırf kalabalıklığı nedeniyle olsun, bu “üçüncü merci” i de hesaba katmamız gerekiyor.

Bu kıstaslar ve ölçütler çerçevesinde değerlendirildiğinde Türk kültür tarihinde ve edebiyatında hem kanon sayılabilecek birçok edebî eserden hem de edebî şahsiyetten bahsedilebilir. Bu edebî şahsiyetlerden biri de Türkmenlerin mütefekkeri olan Mahtumkulu'dur.

2. Mahtumkulu ve Kanon

Türk kültür tarihinde ve edebiyatında birer kültür paratoneri sayılabilecek birçok abide şahsiyetten söz edilebilir. Bu abide şahsiyetler, Türk kültür dairesi içerisinde olsalar da Türk milletini, olgunlaştırma ve yüksek medeniyetlere ulaştırma mücadelesinde yüklendikleri işlevler ve değer sistematiğiyle evrensel kıymete de sahiptirler (Çelepi, 2016a: 182). Genelde Türk dünyasının, özel de ise Türkmenlerin abide şahsiyetlerinden biri olan Mahtumkulu da yaşadığı dönemde yüklendiği işlevler ve bireylerin kendilerini evrende konumlandırmalarında izlemeleri gereken yol haritasını yaygınlaştırmaya çalışmasından dolayı çağlar üstü bir ufka sahiptir.

Mahtumkulu Firaki, Türkiye’de uzun yıllardan beri başta Türkologlar olmak üzere araştırmacıların hakkında en fazla araştırma yaptığı şahıslardandır. Hüseyin Kazım Kadri’nin 1924 yılında neşrettiği “Mahtumkulu ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume” adlı çalışmasından günümüze kadar Mahtumkulu hakkında birçok makale kaleme alınmış, tebliğler sunulmuş, üniversitelerde lisans ve lisansüstü tezler hazırlanmış, Divanı Türkiye Türkçesine aktarılarak neşredilmiştir (Sağlam ve Kürenov, 2023: 9).

1724 yılında dünyaya gelen ve 1816 yılında vefat eden Mahtumkulu’nun ve divanının bir kanon sayılıp sayılamayacağı üzerinde tartışılması gereken bir konudur. Daha önce aktarıldığı üzere edebiyatta kanon, çeşitli tartışmaların sürdürdüğü bir konudur. Eserlerin veya yazarların kanon olarak belirlenmesi durumunda, belirleyicilerin kimler ve kıstasların neler olacağı konusunda yukarıda tartışmaya yönelik bilgiler aktarılmıştı. Bu süreç, Mahtumkulu özelinde incelendiğinde uygun şartların olup olmadığına dikkat edilmelidir. Kanon olma ve kanonlaşma süreci her şey yolunda iken başlayan bir süreç olarak kabul edilmez. Hem edebiyatta hem de sosyal ve siyasi hayatta kanon olma durumu, kanonlaşma süreci bir kaos ile başlar. Edebiyatta yeni bir kuram ya da hareket, sosyal ve siyasi hayatta bir yok oluş veya varoluş çabası kanonlaşma sürecini başlatır. Bu durumda her grubun, bu süreci de başlatamadığını, kanonlaşma için ortak deneyimin, tarihsel sürekliliğin, kültürel belleğin ve kadrolaşmanın mutlak zorunluluk olduğunu belirtmek gerekir. Bu süreçler, en iyi modeli/örneği/normu öne çıkardığında kanonlaşma süreci başlar. Bu süreci Mahtumkulu özelinde incelediğimizde, aşağıda ayrıntılarıyla anlatılacağı üzere Türkmenistan’ın 18. yüzyılda içinde bulunduğu kaotik durum, yeni bir doğuşun başlayacak olması ve Murat Belge’nin kanon seçiminde işaret ettiği üç merciin de üzerinden üç asır geçmiş bir mütefekkirin kanon olarak belirlenmesinde hem fikir olması, Mahtumkulu’nun tefekkür ve tezekkür (Çelepi, 2016b) aşamalarındaki süreci ve yüklendiği işlevler hem edebî çevrelerin hem siyasetin hem de halkın onu kanon olarak kabul etmelerinde fikir birliğine sahip olduklarını gösterir.

Mahtumkulu’nun hazırladığı divan, bir dil ve kültür eseri olarak Türkmen edebiyatında bir dönemi kapatıp bir dönemi açtığından eleştirilenler, edebî çevreler ve dil özelinde filologlar tarafından bir ilk örnek, model olarak kabul edilmektedir. Mahtumkulu’nun bir model-ekol olarak belirginleşmesindeki önemli unsurlardan biri yazılı edebiyatın başlamasına yaptığı katkıdır. Bir Oğuz boyu olarak, Oğuzların Batı’ya göçmeyen kolu olan Türkmenler, Oğuzların sözlü kültürel belleğini 18. yüzyıla kadar yazıyla tamamen kayıt altına almamışlardır. Bu noktadan ileri olmak üzere, Mahtumkulu yazının gücünden istifadeyle, ortak deneyim ve tarihsel sürekliliği merkeze alarak kültürel belleğin sağlayıcılarını yazı yolu ile aktarmaya çalışmıştır. Mahtumkulu’nu kanon yapan asıl özellik sadece yazı dilini tercih etmesi değil, 18. yüzyılda söz konusu bölgede yazı dili olarak Çağatay Türkçesi hâkim iken Türkmen Türkçesinin yazı dilini önceleyerek Türkmen Türkçesinin yazı diline ve edebiyat diline kavuşmasına öncülük etmesidir. Bunu yaparken de tercihini sadelikten ve halk dilinden yana kullanarak, Türkmenler arasında anlaşılabilirlik ile birlikte genele yayılmayı başarmış ve saygınlığını artırmıştır. Özellikle dinî bir misyon olarak Türkmenler arasında Türk-İslam anlayışını aktarırken, anlaşılabilirliği merkeze alması ve bunun yanı sıra hem bir yönetim dili hem de eğitim dili olarak Türkmen Türkçesini seçmesi kayda değerdir. Mahtumkulu Türkmen Türkçesini ve yazı dilini Türkmenlerin kültürel belleğe ait kültürel miraslarının tümüne yakınıni şiirlerinin muhtevasında kullanarak geleceğe taşımak amacıyla kullanmıştır (Müftüler, 2023a: 96). Bu kullanım yine kanonlaşma süreci ile yakından ilgilidir. Yukarıda daha önce aktarıldığı üzere, edebî kanonun ortaya çıkmasının asıl nedeni toplumların geçmişten o ana kadarki kültürel belleklerini ve güçlü edebî birikimlerini unutmak istememeleridir. Mahtumkulu da yazı dilini seçerek, bu süreci daha da görünür kılar. Böylelikle geçmişe, geleceğin yol haritası olarak işlev yükler.

Kanon, içerdığı edebî ve estetik özellikler sayesinde zamanın yıpratıcılığından kurtulup ölümsüzlüğe ulaşmayı vurgular (Anar, 2022: 7). Sözlü kültür ve edebiyat hâkim iken yazılı kültürü ve dili seçmesi; Çağatay Türkçesi hâkim iken Türkmen Türkçesini kullanması, edebî çevreler tarafından Mahtumkulu'nun kendisinin ve eserinin kanon olarak kabul edilmesini sağlar. Kanon fikrindeki, ölçü-örnek-model-norm kıstasları, Mahtumkulu'nun takipçileri tarafından kendisine yakıştırılmış ve hem kendisi hem de eseri dil ve edebiyat açısından zirveye oturtulmuştur. Mahtumkulu ve divanı, zamanın yıpratıcılığına meydan okuyarak günümüz Türkmenistan'ını da inşa etmeye, şekillendirmeye devam etmektedir.

Bir eseri veya sanatçıyı kanon derecesine yükselten ikinci merci, sanatçının ve eserinin doğrudan muhatabı olan halktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Mahtumkulu Firaki, edebî şahsiyeti ve eserleri ile Türkmen halkının manevi atası olmuştur. Yaşadığı dönem, Türkmenlerin sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel yaşamlarında önemli gelişmelerin görüldüğü bir devirdir. Yüzyılın başlarından itibaren konargöçer yaşam tarzını sürdüren Türkmenlerin gruplar halinde yerleşik yaşama başladığını görürüz (Sağlam ve Kürenov, 2023: 13). Mahtumkulu'nun döneminde halk birbirinden farklı bazı problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Yerleşik hayata geçişin faydalarının yanı sıra kendi içinde barındırdığı sorunlar, merkezi bir otoritenin olmamasından dolayı var olan dağınıklık, dağınık boylar ve bunlara ek olarak çapul ve talan geleneği, problemleri kaos derecesine çıkarmıştır. Mahtumkulu, bu kaotik ortamda, kendi dönemindeki sanat anlayışlarının aksine, inisiyatif alarak, kaosun azaltılması için çaba harcamış, yazdıkları ve aktardıkları ile sürekli örnek model olmuştur.

Bir kanon, kendi döneminde insanların içinde buldukları bireysel ve toplumsal çıkmazlara çözüm önerisi getirebilmelidir. Yukarıda işaret edildiği üzere, Mahtumkulu döneminde Türkmenler arasındaki düzensizliğin yol açtığı çıkmazların bazıları birey ile ilintili iken bir kısmı toplumsal yapı ile ilgilidir. Bu çerçevede Mahtumkulu, var olan bireysel ve toplumsal çıkmazlara çözüm önerileri getirmiştir. Hatta bu çözüm önerileri sadece Türkmenlere yönelik değil bütün insanlığa yönelik mesajlar içerdiğinden şiirleri 27 farklı dile çevrilmiştir. Şiirleri Türkmenlerce içselleştirilmiş, ezgiyle güçlendirilerek, bahşılar ve halk sanatçıları tarafından icralarda aktarılmıştır. Devrindeki bazı sanatçılar gibi halktan kopuk değil, tamamen Türkmen hayatına ve sosyal yapısına ilişkin değerleri, estetik yapılarla aktarması kendisini Türkmenlerin milli şairi seviyesine yükseltmiştir. Öğretileri bahşılar tarafından içselleştirilen Mahtumkulu, bahşılar için örnek model olmuştur. Mahtumkulu'nun sanatçılar üzerindeki etkisine, onun ölümünden sonra seyyahlar da şahit olmuştur. Nitekim Vambery, seyahatnamesinde bahşıların Mahtumkulu'ndan şiiri icra ettiklerinde lirizmin zirveye çıktığını not eder (Müftiler, 2023b: 82).

Mahtumkulu, getirdiği çözüm önerilerin öncelikle tefekkür edilmesini, sonrasında da tezekkür ile hayata tatbik edilmesini istemiştir. Bu çerçevede Türkmenlerin erginlenmesine yönelik paylaşmak, alçak gönüllülük, özünü fakir bilmek, çalışmak, dürüstlük, cesaret, fena işlerden sakınmak, devlet-insan ilişkisi, sosyal tenkit, nasihatler, Türk-İslam tasavvufu, eşitsizliklerin azaltılması, toplumsal değerlere katkı ve tabiat dengesi gibi mevzuları kültürel bellekten beslenerek işlemiştir. Kültürel bellekten, bireysel ve toplumsal hafızadaki kodlamalardan istifade ederek konuları ele alışı, dönemindeki insanlara ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Böylelikle bireysel ve toplumsal kimliğin oluşmasına hizmet etmiştir. Çünkü, kanon, tanısanız da tanımasanız da bir kimlik oluşturma aracıdır (Anar, 2022: 70). Örneğin, mertlik ve namertlik şiirlerinde sıklıkla değindiği konulardandır;

Mertle nâmerdin oyunu eşit gelmez,
 Nâmertler savaşa zîyândır, beyler.
 Nâmert koç yiğidin kadrini bilmez,
 Nâmerdin her işi vîrândır, beyler
 Kâmil, koç yiğitler hakkını yemez,
 Dünya malın versen, nâmertler doymaz,
 Nâmert maslahata, öğüde uymaz,

Nâmerdin her işi âyândır, beyler. (Aşırov, 2013 C I: 406)

Yukarıdaki dörtlükte Mahtumkulu tarafından örneklendirildiği üzere mert ve namert düalizminde Türkmenler her zaman mert, paylaşımcı ve kutsal değerlere sahip; namert ise tam tersi olarak kutsal değerlere sahip olmayan, kötü özelliklere sahip olanlar olarak imlenmiştir. Mahtumkulu, şiirler üzerinden, bireysel kimlik inşasına girilerek ideal Türkmen tipolojisinin sınırlarını belirlemeye çalışmıştır (Sağlam, 2017: 307).

Mahtumkulu, Türkmenlerin içinde bulunduğu durumdan kötü din âlimlerini, liyakatsiz, rüşvetçi ve haramdan sakınmayan yöneticileri, zor durumdakilere eziyet eden mal sahiplerini sorumlu tutmuş ve bunların toplumsal yapının bozukluğuna hizmet ettiklerini belirtmiştir (Müftüler, 2023a: 74). Divanında insanın erdem sahibi olmasına yönelik öğretilerin olduğu yüzlerce şiiri örnek gösterilebilecek bir mütefekkir olan Mahtumkulu, bu felsefe etrafında daha önce çaba sarf eden Ahmet Yesevi, Hâkim Ata, Yusuf Hemedani, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli ile devam eden tasavvufi düşüncesinin kendi yüzyılındaki temsilcisidir. Şiirlerinde Türk mutasavvıflardan bahsederek seyr-u sülukundaki manevi katkılarına gönderme yapar (Müftüler, 2023a: 150). Kanon eğer bir gelenek ile bağlantılı ise, Mahtumkulu manevi köken arayış ve bağlanışında kendine Türk mutasavvıfları seçmiştir.

“Hacı Bektaş, Abdulkadir,
Hoca Ahmet, İmam Rıza’dır,
Feridun bir evliyadır,
Hepsinden himmet isterim.” (Aşırov, 2013 C I: 268)

Yukarıda işaret edildiği üzere bir sanatçının-yazarın veya sanat eserinin-metin kanon derecesine erişebilmesi için geleneğin içinden, geçmişe ait ulvi kıstasların birörneği olması ve kendi çağındaki ulvi kıstasların inşasına katkı sunması gerekir (Anar, 2022: 44). Bu durum, hatırlama figürleri olarak da somutlaştırılabilir. Zira Türk kültüründeki bazı hatırlama figürleri, tarihsel süreklilik ve ortak deneyimin ürünü olarak ilişkilendirildikleri kişilere kutsiyet kazandırır. Bu kut durumu, kanon olarak kabul edilmekle de yakından ilgilidir. Türk kültüründeki bade içme motifi, söz konusu hatırlama figürlerindedir. Bir yiyecek veya içecek kutsal bilgilerle donanma olan bade içmek, bazı ilimlere vakıf olmanın ve olağanüstü özelliklere sahip olmanın yoludur. “Bade olgusu” tasavvuf alanına ait bilgilerinde kazanılmasında söz konusu olmaya başladı. Dinî ilme sahip olma olarak görülen badeye mutasavvıfların çoğu rağbet gösterirler (Çelepi, 2016a: 189). Mahtumkulu da kültürel belleğin sürekliliğini merkeze alarak bade içtiğini ifade eder. Tasavvuf alanına ait bilgilerin bir kısmını rüyada bade olarak kabul edilen nan (ekmek) ile elde ettiğini belirtir. “Bir Nan Getirdi” şiirinde bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“Bir gece yatarken, şah Nakşibendi
Kerem’i cûş edip, bir nan getirdi,
Sağ elinde gülgün bade şarabı,
Sol elinde taze büryân getirdi.

“Uyandım uykudan, kalktım düşümden,
Hayran kaldım Divane’nin işinden,
Badesini içtim, gittim serimden,
Gam gözümden eşk-i giryân getirdi.” (Aşırov, 2013 C II: 185).

Din metinleri kanonu gibi, edebiyat metinleri kanonu da ister istemez bir kimlik kurgusunu temel almak zorundadır (Atakay, 2004: 75). Mahtumkulu'nun kanon yolculuğunda iddiamızı kuvvetlendiren en önemli verilerden bazıları şiirlerinde kimlik kurgusu üzerinden toplumsal çıkmazlara getirdiği çözüm önerileri ile ilintilidir. Çünkü yaşadığı dönemdeki en büyük sıkıntı merkezi otoritenin eksikliğinden kaynaklanan kitlesel problemlerdir. Söz konusu kitlesel problemler, bireysel problemlerden beslendiği gibi,

bireysel problemlerin de artmasına sebep olmaktadır. Bu durum iç karışıklığın, dışa yansımalarına ve saldırıya açık hale gelmesine fırsat vermektedir. Bu durum Mahtumkulu tarafından sıklıkla eleştirilmiş ve sürekli Türkmen birliğinin kurulması için inisiyatif almıştır. Çünkü kanon sayılan değer, sadece “millî kimliği” temsil etmez aynı zamanda halka milliyetçiliğin esaslarını benimseterek bu kimliğin inşasına katkı sunar. Bunu yapabilmek için de kanon ana dili merkeze alarak millî tarihi kayıt altına alır (Anar, 2013: 62). Mahtumkulu da sürekli Türkmen birliğinden bahsederek millî kimliğin inşasına ve düzenlenmesine katkı sağlar ve milliyetçiliği aşar. Aslında Türkmen birliği sadece onun değil dönemin diğer şairleri Mağrupı, Seydi, Zelili, Kâtibi gibi şairlerin de temel konularından biri olmuştur. (Müftiler, 2023a: 73). Fakat Mahtumkulu Türkmen birliğinin sağlanmasını öncelikle Türkmen devletinin bağımsızlığı yolundaki bir aşama olarak görmüştür. Mahtumkulu’nun bu konuda kendi düşünceleri ve birikiminin yanı sıra babası Azad’ın etkisi çok fazladır. Zira babası Azad, meşhur eseri *Vagz-ı Azad*’da benzer ülküleri işlemiştir. Bu eserde işlenen devletin varlığının ve devamlılığının esasları oğul Mahtumkulu’nun düşünce yapısının şekillenmesinde etkilidir (Sağlam, 2013: 1334). Görüldüğü üzere baba ile oğlu, ardışık iki soy, düşüncelerinin merkezine zorunlu olarak Türkmen birliği ve Türkmenistan’ın bağımsızlığı ülkülerini yerleştirmişlerdir. Bu zorunluluk, kendi dönemlerinde kendilerini de fazlasıyla etkileyen merkezileşememe ile ilgilidir. Ülkülerinin gerçekleşmesi iki asır zaman sonra gerçekleşir. Böylece, 18.yüzyılda “başların bir döwlete gulluk etme” arzusu ancak 20. yüzyılda kendi meyvesini vermiştir (Sağlam ve Kürenov, 2023: 31). Mahtumkulu’nun gelecekteki Türkmen birliğinin kurulmasına yönelik büyük arzusu ve geleceğe yönelik öngörüsü, kanon derecesine ulaşmasındaki veriler olarak kabul edilebilir. Mahtumkulu’nun “Döker Bolduk Yaşymyz” şiiri Türkmen boylarını bir araya getirerek güçlü bir devlet kurma hayalini öne çıkarmaktadır;

“Türkmenler bir yere bağlasa beli,
Kurutur Kulzum’u, Deryâ-yı, Nil’i,
Teke, Göklen, Yomut, Yazır, Alili
Bir padişaha kulluk etsek beşimiz (Aşırov, 2013C I:19)

Yukarıdaki dörtlükte, Türkmenlerin bir inanç etrafında toplanmaları ve birlik olmaları durumunda sahip olacakları kuvvet ifade edilmeye çalışılmıştır. Benzer ideoloji Mahtumkulu’nun “Türkmenin” adlı şiirinde de devam ettirilir;

“Nehr-i Ceyhun, Bahr-ı Hazar arası,
Çöl üstünden eser yeli Türkmenin.
Gül goncası kara gözüm karası,
Kara dağdan iner seli Türkmenin.

Gönüller, yürekler bir olup başlar,
Tartsa yığın, erir topraklar taşlar,
Bir sofrada hazır kılınsa aşlar,
Götürülür ol ikbâli Türkmenin (Aşırov, 2013C I: 9-10)

Yukarıda dörtlükte Türkmen birliği bu sefer “sofra” metaforu üzerinden örneklendirilir ve bir sofranın etrafında toplanmanın önemine dikkat çekilir.

Edebiyat, diğer güzel sanatlara nispeten kültürün aktarımında farklı işlevler üstlenir. Bu işlevlere paralel olarak da edebiyatın kanon fikrine yaklaşımı farklıdır ve kanon derecesine yükselebilecek metinlere daha önem verilir. Güzel sanatlar içerisinde daha geniş bir kitleyi etkileme şansı olan edebiyat, kanon olan edebî metinlerin, ilgilileri tarafından yorum yapılmasına imkân verir. Böylelikle kimlik inşasında rol üstlenen edebî kanon metinleri muteber hale gelirler. Edebiyatın kanonik gücünün farkına varanlar da mensubu buldukları millet için önemlerini, seçilmiş ve muteber özelliklerinin örnek niteliğini anlamaya

ve anladıklarını çevrelerine bu eserler yoluyla anlatmaya çalışırlar (Anar, 2022: 50). Her güzel sanat dalının kendi topluluğu içerisinde yüklendiği işlevler, bireye yönelik işlevler olarak sınırlandırılmaz. Topluluğun çeşitli erkleri de güzel sanatların gücünden istifade eder. Kitlelere yayılma konusunda daha hızlı ve daha güçlü olan edebiyat da her zaman için siyasi erklerin ilgi alanına girmiş ve ülkülerinin daha geniş kitlelere ve daha hızlı yayılması için kullanılmıştır. Bazen sanatçılar desteklenmiş, bazen bizzat yöneticiler edebî eserlerle halka ülkülerini aşılama çalışmış bazen de belleğin aktarıcısı olarak kabul edilebilecek ve topluluğa medeniyet ve uygarlığa ulaşma sürecinde hizmet eden sıçrama metinlerini çoğaltarak yaygınlaştırmışlardır. Yaygınlaştırma sürecinde devlet ve organları da bu süreci basılı belleği yöneterek dahil olurlar. Onlar da söz konusu eserleri, çoğaltarak, dağıtarak, yaygınlaştırarak, basılı bellek haline getirirler. Bu çerçevede devletin basılı belleği, aynı zamanda kanonlaşma sürecine de destektir. Çünkü daha önce aktarıldığı üzere, bir kişiyi veya eseri kanon derecesine yükselten üçüncü merci devlet veya onun erkleridir. Mahtumkulu hem kendi yüzyılında hem de sonrasındaki yüzyılların yöneticileri tarafından sürekli olarak baş mütefekkir olarak kabul edilip örnek alınır. Eseri, yaygınlaştırılarak kitlelere ulaştırılır. Çünkü divanında aktardıkları sadece bireysel ve toplumsal çıkmazlara değil devletin ve yönetiminde içinde bulunduğu çıkmazlara fayda getirmektedir.

Mahtumkulu'nun devletin birliğine verdiği önemin iki ciheti vardır. İlk cihet olarak, Türkmenlerin yerleşik hayata geçmekle oluşacak devlet teşkilatına verdiği önem vardır. Türkmenler Oğuz ananelerini her aşamada devam ettirmiş, yaşam tarzlarının, teşkilatlanmalarının, cemiyet hayatlarının mevcudiyetini kaybetmemişlerdir. Türkmen kabilelerinin en büyükleri olan Teke, Yomut, Salur, Ersarı, Göklen Çovdur arasındaki çizgilerin daha keskinleştiği 18. yüzyılda menfaat çatışmaları ve çekişmeler daha da artmıştır. Bu durum da Türkmenler arasında güvenliğin bozulmasına ve düzensizliğe yol açmıştır (Biray, 1992:2) Bu noktada Mahtumkulu'nun devletleşmeye verdiği önem kayda değerdir. İkinci cihet olarak, iç karışıklığın sebep olacağı dış saldırılar söz konusudur. İran hükümdarı Nadir Şah, Afganistan emiri Ahmet Dürdani, Buhara'da emir olan Muhammet Rahim Türkmenlere rahat yüzü göstermemiştir. Türkmen halkı huzurlu bir sosyal hayat sürmek, iktisadi faaliyetlerini devam ettirmek yerine sürekli baskın yapmaya ve baskına uğramaya hazır olmak mecburiyetinde olmuşlardır (Sağlam ve Kürenov, 2023: 26). Hatta Mahtumkulu Türkmenler'in bağımsızlık uğruna yaptığı amansız mücadelelerde vatani uğruna savaşa katılmış ve bu mücadelesi onun idareciler tarafından zulme maruz kalmasına sebep olmuştur. Şair bu durumu yine "Fetdah" şiirinde şu sözlerle dile getirmiştir:

"Fırâkı, dert söyleyip, derde yanmalı,

Kan içip, zalim Fettâh kanmalı,

Diriyim ben, lakin ölü sanmalı,

Bu sözleri duyarsa, öldürür Fettâh." (Aşırov, 2013C I: 31).

Bir kanonun misyon olarak ülkesinde, içinde bulunulan zor durumlar karşısında tutum sergilemesi gerekir. Çünkü kanonluk aynı zamanda bir gelecek ülküsüne dayanır. (Atakay, 2004: 77). Bu çerçevede Mahtumkulu, hegemonya karşısında halkını uyandırma ve millî kimlik kazandırma gibi gelecek ülküsü kazandırma çabasında olmuştur. Kanonlaşma süreci, aynı zamanda bir sosyal farklılaşma sürecidir. Politik, yönetsel ekonomik, hukuki ve hatta dinî otoritelere karşı ayrı bir pozisyonun ortaya çıkmasıdır (Assmann, 2015: 105). Bu çerçevede şiirlerde bahis konusu olan "kaybedilen kontrolü geri almak" ve bağımsızlığın sağlanarak Türkmen topraklarının "sınırlarının kontrolünü geri kazanmak" argümanı şairin söylemine millî direniş niteliği kazandırmıştır (Müftüler, 2023a: 249). Devlet teşkilatına verdiği önemden dolayı da Mahtumkulu, her dönem mevcut yöneticilerin fikirlerinden istifade ettiği hem kendi dönemi hem de daha sonraki dönemlerde de fırsat olarak görülen bir kanondur.

Sonuç

2024 yılının Mahtumkulu yılı olarak ilan edilmesi, Mahtumkulu'nun ve tefekkür dünyasının öğrenilmesi ve yaygınlaştırılması için bir fırsat olarak görülmelidir. Milletler, Mahtumkulu gibi abide şahsiyetlerini, üstlendikleri işlevlerle beraber kanon derecesine yükseltmeye, böylelikle kanon olan sanatçıları ve eserlerini kıymetlendirerek ölümsüz kılmaya çalışırlar.

Türkmenlerin kanon derecesine ulaşabilecek en önemli sanatçıları ve mütefekkirleri Mahtumkulu'dur. Mahtumkulu'nun kendi döneminde Türkmen dili ve edebiyatının oluşmasında sahip olduğu roller, kaosun sona erdirilip kimlik inşası merkezîyetçiliğiyle Türkmen birliğinin kurulmasında aldığı inisiyatifler, bireylerin tekâmül sürecinde sahip olmaları gereken değerleri yaygınlaştırmada yüklediği işlevler ve bir eseri kanon derecesine yükselten edebi çevrelerin, halkın ve siyasi yapılanmaların üçünün de desteğini almış olduğu göz önünde bulundurulduğunda genelde Türk Dünyasının özelden ise Türkmenistan'ın kanonu olarak kabul edilmelidir.

Kaynaklar

- ANAR, T. (2013). "Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu: Kanon, Kanona Girmek ve Kanona Müdahale". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.1, 40-78.
- ANAR, T. (2022). *Janus'un Yüzü-Türk Edebiyatında Kanon ve Karşı-Kanon*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- ASSMANN, J. (2015). *Kültürel Bellek-Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (Çev.: Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- AŞIROV, A. (2013). *Magtymguly Eserler Ýgyndysy I-II*, Türkmenistan: İlimler Akademisi Golyazmalar Enstitüsü.
- ATAKAY, K. (2004). "Kanon Huzursuzluğu". *Kitap-lık*, S.68, 70-78.
- AYVERDİ, İ. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- BELGE, M. (2004). "Türkiye'de Kanon". *Kitap-lık*, S.68, 54-60.
- BİRAY, H. (1992). *Mahtumkulu Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BLOOM, H. (2004). "Kanona Ağıt". *Kitap-lık*, S.68, 79-91.
- CEVİZCİ, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- ÇELEPİ, M.S. (2016a). "Kültürel Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevî İle Anlam Bulan Âlim-Devlet Bütünleşmesi". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.25, 181-199.
- ÇELEPİ, M.S. (2016b). "Anadolu'da Toplumsal Kimliğin İnşası ve Dede Korkut Boylarındaki Bireyin Tekâmülü". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S.25, 65-91.
- ÇELEPİ, M. S. (2023). "Türk Semiyosferinde Bir Mücadele Örneği: Ali Cengiz Oyunu" *Millî Folklor*, S. 137, 61-73.
- KOÇAK, O. (2004). "Kanon mu, siz inanıyor musunuz?" *Kitap-lık*, S.68, 60-66.
- MÜFTİLER, B. (2023a). *Mahtumkulu Divanı'nın Eleştirel Söylem Çözümlemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MÜFTİLER B (2023b). "Norman Fairclough'un Eleştirel Söylem Çözümleme Modeline Göre Mahtumkulu Divanı'nın İdeoloji ve Güç / İktidar Temelinde Değerlendirilmesi". *Folklor Akademi Dergisi*. S. 6/1, 74 – 94.
- ÖZTÜRKCÜ, İ. (2023). "Turgay Anar, Janus'un Yüzü: Türk Edebiyatında Kanon, Karşı-Kanon, Kitabının İnceleme Yazısı". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 28, 524-528.
- PARLA, J. (2004). "Edebiyat Kanonları". *Kitap-lık*, S.68, 51-54.
- SAĞLAM, S. (2013). "On Sekizinci ve On Dokuzuncu Yüzyıl Türkmen Şiirinde "Türkmen Birliği", *Turkish Studies*, S. 8/13, 1329-1342.
- SAĞLAM, S. (2017). "Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Mert ve Namert Tipi", *Bilig*, S. 82, 303-327.
- SAĞLAM, S ve KÜRENOV, R. (2023). *Türkmen'in Manevi Atası Mahtumkulu (Hakkındaki Rivayetler ve Görüşler)*. Denizli: Nokta Yayınevi.
- Türkçe Sözlük (5005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ULAŞ, B. (2015). "Shakespeare'i Kanon Yapabilmek", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*. S.1, 39-55.
- URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 09.02.2024).